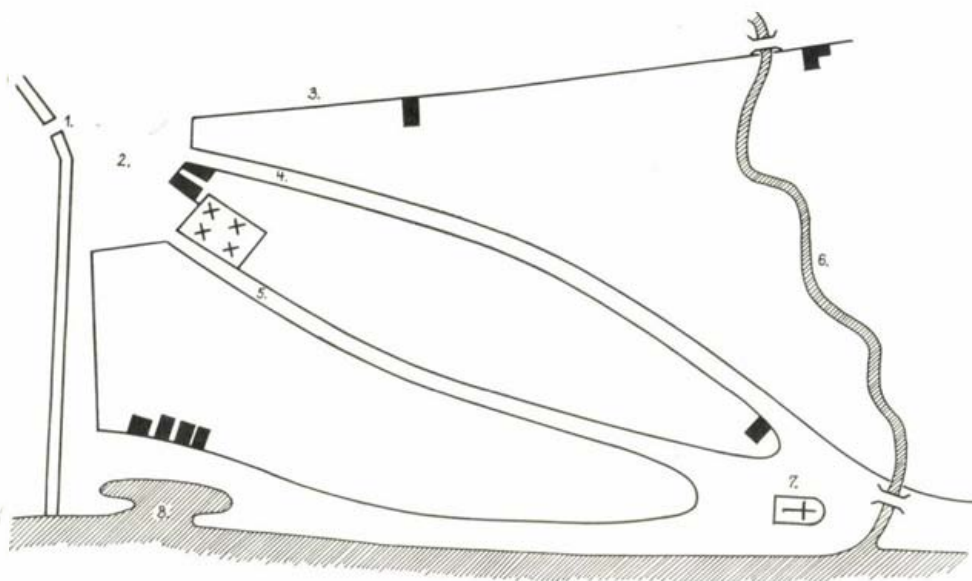

A Ferencváros kialakulása, 1734—1786

Az egykori Pest történeti külvárosai alatt a Lipótvárost, a Teréz- és Erzsébetvárost, a József- és Ferencvárost értjük, ezek történetét a Ferencváros kivételével több részletes tanulmány tisztázta. Most teljessé kívánjuk tenni a pesti külvárosok kialakulásának a történetét azzal, hogy leírjuk a Ferencváros területén létrejött település legrégebb, 1734—1786 közötti korszakát. Munkánk során elsősorban a legrégebb, 1734-től vezetett külvárosi telekkönyvekre és *Balla Antal* 1786-ban felvett várostérképre (Mappa speciális intravillani, hoc est fundorum interioris urbis, ac extra Moenialium circa cursum Danubii situatorum, nec non suburbiorum Josephini et Theresiani...) támaszkodunk, korszakunkat ezért egy telekkönyv és egy térkép létrejöttének dátumai határolják el.

Mosel József, később Pest első polgármestere, aki a legrégebb külvárosi telekkönyvet 1734-ben felfektette, a mai Ferencváros területén 9 házat írt össze. Ezek közül 4 a Duna mellett kb. a mai Csarnok téren, 2 a kecskeméti kapuval szemben az akkori Széna, most Kálvin téren, 1 a Boráros tér közelében, 2 pedig az Üllői út mellett, az akkori szolnoki országútnál volt. A városrész ezen ősi, feltehetőleg 1725 és 1734 között épült házacskái általában konyhából, kamrából és legfeljebb két szobából álló vályog

A Belső-Ferencváros 1734-ben

1. Kecskeméti kapu, 2. Széna (ma Kálvin) tér, 3. Szolnoki országút (ma Üllői út) 4. Soroksári (ma Ráday) utca, 5. Belgrád (ma Szamuely) utca, 6. Rákos árok, 7. Puszta Templom, 8. Molnár tó (a Duna öble).

épületek voltak, egyedül az egyik Széna téri ház volt nagyobb, ez lett a Pest életében oly nagy szerepet játszó Rottenbiller család ősi fészke. A városrész legrégebb hazai közül sokat még a XVIII. században lebontottak, több pedig az árvizek során, különösen az 1775 februári jeges árban pusztult el, de helyükre új házak kerültek, általában új, sokszor azonban a régi telekkönyvi számon nyilvánítva. A régi szolnoki országot mellett 1734-ben két házat írtak össze, az egyik — napjainkra kivetítve — kb. az Erkel utca és az Üllői út sarkán állt, a másik a Rákos árok hídján túl kb. a mai Nagy-körútnál. Ez utóbbi *Gótt István* kertész tulajdona volt, kertje a Duna felé tartó Rákos árok mellett messze benyúlt a Ferencváros területébe. A Boráros tér közelében épült házat 1734-ben úgy írják le, hogy nem messzi a pusztatemplomtól két út között található, tulajdonosa *Zetti Kristóf* halászmester. A pusztatemplom Szent Salva nevű középkori település templomjának a romja, a Boráros térnél középkori település, ott ahol a Rákos árok vize egy hidon és zsilipen túl a Dunában ömlött.

Zetti Kristóf halászmester házának leírásánál említett két út alatt a mai Ráday és Szamuely utakat kell értenünk. Ezeknek a XVIII. században még nem volt hivatalosan megállapított nevük, a Ráday utcát Kecskeméti, Haraszti, Soroksári vagy Orsai útnak hívták, a Szamuely út volt Belgrádi út, Molnár út, majd Két Nyúl utca. Ferencvárosnak 1734-ben tehát három utcája volt: az Üllői (régén Szolnoki) út, a Ráday és a Szamuely utca, amelyek mind a Széna téren, illetve a kecskeméti kapunál találkoztak.

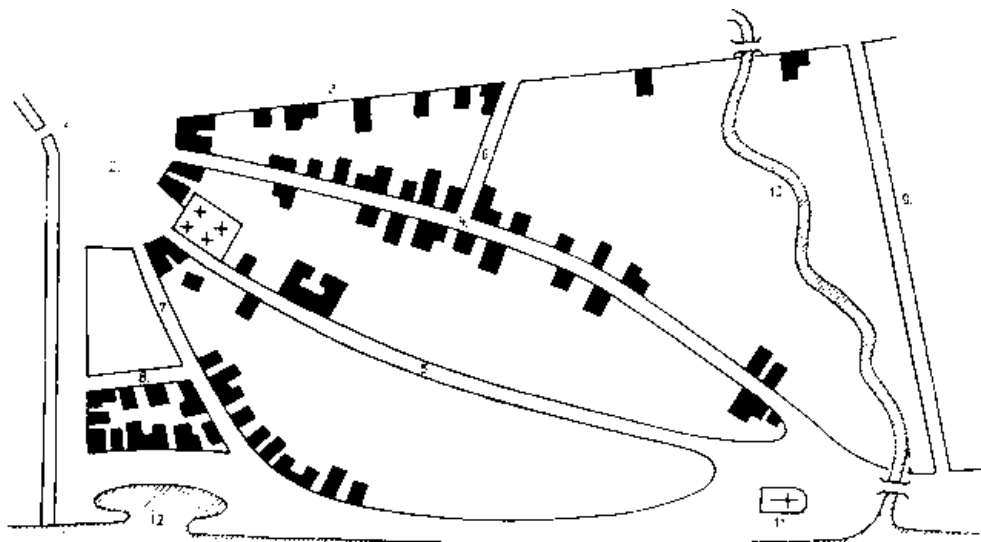
Városrészeinkre ebben az időben — és lényegében az egész XVIII. század folyamán — a Körút vonalán belül a kertek, azon túl pedig a szántók voltak a jellemzők. A Belső-Ferencvárosban néhány majort és több szőlőskertet is találunk, de a terület zömét az ún. „házikertek” foglalták el. Házikert alatt a belvárosi háztulajdonosok zöldséges-gyömolcsós kertjét kell értenünk. Ezek mellett természetesen az itteni házakhoz is tartoztak kertek, sőt néhány piacra termelő kertész is letelepedett a Ferencvárosban. A Körúton túli hatalmas területek néhány szántótulajdonos birtokában voltak. A legtöbb földje *Nolly Józsefnek*, *Grassalkovich báró* tisztartójának volt, a Külső-Ferencvárosban: a Boráros tér és a Rákos árok közelében fekvő legértékesebb szántó. A többi szántótulajdonos elsősorban kereskedő (*Gotthardi Ferenc*, *Hochäuser György*, *Povazanecz Mihály*), de más foglalkozásúak is (*Szalay István* sebész, *Rohrer József* kertész, *Heldwein Antal* asztalos) akadtak köztük. *Povazanecz* tervbe vette, hogy a Felvidékről lévszatott szállákhól épületfa-raktárat fog berendezni (ilyen raktárak később a Lipótvárosban valósultak meg).

Az 1730-as években elsősorban a Dunánál, a mai Közgazdasági Egyetem helyén benyúló öböl, az ún. Molnár tó mellett folytatódott a Ferencváros betelepülése. Ezek a nagyobbbrészt a vásárcsarnok helyén épült házaskák nem érték meg a XVIII. század végét, vagy lebontották őket vagy az árvizeknek estek áldozatul. 1739-ben megkezdődött a mai Ráday út betelepülése, ennek (a kecskeméti kapu felől nézve) a bal oldalán csaknem egyszerre három ház épült fel, *Ugrin János*, *Kecskeméti Imre*, és *Arany István* voltak az első tulajdonosai; ezekben az években — más városrészekkel ellentétben — itt viszonylag több magyar lakos telepedett le.

Az 1740-es évek a pangás esztendei városrészeinkben. A visszaesést a tanácsnak és a választópolgárságnak az az 1741-ben hozott intézkedése idézte elő, amely a külvárosokban csak a polgárjoggal rendelkező lakosok részére engedélyezte a házépítést, attól tartva, hogy újonnan bevándoroltak, szökött jobbágyok és nincstelen zsellérek által lakott településgyűrű fog kialakulni a városfalon kívül. A patricius polgárság azonban nem lehetett meg a plebejus rétegek munkáereje nélkül, ezek természetesen lakást igényeltek és ez így alig tíz év múlva visszaállt az építkezés szabadsága, a külvárosi bírónak egyedül arra kellett ügyelnie, hogy gyanús elemek (pl. cigányok) ne fészkeljék be magukat az elővárosokba.

Az 1740 és 1750 közötti településünkön csak 11 ház került tető alá, 8 a Ráday utcában, egy az Üllői út mellett (a Szabadalmi Hivatal helyén) és kettő a Szamuely utcában. Ez utóbbiak közül az egyik a Pesten közismert Két Nyúl fogadó volt, amely kb. a mai Erkel utca és a Szamuely út sarkán állt és sok helyisége, több istálló épülete volt, hatalmas udvarral. Ezt 1749-ben *Conti Lipót Antal* kőfaragómester építette, akinek özvegyét *Hüllff Bálint* őrnagy vette feleségül és e házasság révén lett ő a Két Nyúl tulajdonosa.

Trónörökös korában a rákosmezei hadgyakorlatok idején itt szállt meg II. József, itt ismerkedett meg Hüllffel, akit megnyert terveinek, gondolatainak és bizalmasává fogadott.

A Belső-Ferencváros 1760-ban

1. Kecskeméti kapu, 2. Széna (ma Kálvin) tér, 3. Szolnoki országút (ma Üllői út), 4. Soroksári (ma Ráday) utca, 5. Két Nyúl (ma Szamuely) utca, 6. Tehén (ma Kinizsi) utca, 7. Csillag (ma Gönczy Pál) utca, 8. Vörös Sün (ma Pipa) utca, 9. Malom utca (ma Ferenc körút), 10. Rákos árok, 11. Puszta Templom, 12. Molnár tó.

1750 és 1760 között viszonylag erős az építkezési kedv, ekkor épült be a Ráday út mindkét oldala és az Üllői út a Körút vonaláig. Pestnek mint országos vásárvárosnak a jelentősége egyre fokozódott: a vásárok idején nagy tömegek keresték fel, az Alföld felől jövő vásárolók, vásárlátogatók, különösen a szegényebbek, nem a Belvárosban, hanem itt a kecskeméti kapu előtti fogadóknál szállásolták be magukat, s egyre több új vendéglő létesült e vidéken a következő romantikus nevekkel: a Török Császárhoz, a Két Oroszlánhoz, a Két Medvéhez, a Vörös Sünhöz, a Négy Sarokhoz stb. Valószínűleg vendéglő működött a „Csillag”-ról elnevezett házban is. Ez a Gönczy Pál utca és a Szamuely utca déli sarkán volt s ezután kapta a Gönczy Pál utca az eredeti nevét: Csillag utca. A Pipa utcát (ez a Három Pipához címzett vendéglőre utal), a XVIII. században Vörös Sün utcának hívták az ott lévő fogadó után.

Érdekes tény, hogy a Gönczy Pál utca, a Pipa utca és a Tolbuchin körút által határolt tömb beépítése csak 1769-ben indult meg, addig itt a belvárosi házakhoz tartozó zöldségeskertek voltak. A Rákos árkon belüli terület beépítése 1760 után egyre növekvő lendülettel haladt tovább, s bár a fejlődést az 1775. évi árvíz ideiglenesen visszavetette, a Dunánál a mai Közraktár utcában és a Ráday úton — már foghíjmentes házsorok jöttek létre, de ezek mellett még maradt bőven hely nemcsak a gyümölcsös-, zöldséges- és szőlőskerteknek, de az üres telkeknek is, amint ez az 1786-os térképen jól látható. A Ferencvárosnak eredetileg csak a kecskeméti kapu felé tartó útjai voltak. 1760 körül már kialakultak a Csillag (Gönczy Pál), Vörös Sün (Pipa), Tehén (Kinizsi), Malom (Ferenc körút), Mészáros (Tolbuchin körút) utcák. A Csillag és a Vörös Sün ház, illetve korcsmanevék voltak, a Mészáros utca valószínűleg egyik itteni tulajdonosa, *Mészáros István* után kapta a nevét. A Tehén utca téves fordítás (eredetileg *Kuhner Gasse*) *Kuhn* nevű telep- és szőlőtulajdonos után, a Malom utca, bár a Rákos árok vonalát követte, a dunai vizimalmokra utalt, mivel a Rákos árok alig csörgedező vize sohasem hajtott malmokat. A Körút vonalán túl az első ház — kb. a teherpályaudvar helyén s dél felé nagy kerttel — 1780-ban épült fel s a Puszta Templomhoz címezték. A század végén már megjelenik dúllótként a Mester utca, eredeti nevén Temető utca, mivel a városrésznek kb. a Hámán Kató útnál lévő új temetőjéhez vezetett. A Ferencváros régi temetői a Kálvin tér közelében voltak, a

Török Pál és a Szamuely út sarkánál a katolikus temető, a Mátyás és az Imre utcák találkozásánál a görögkeleti, vagy illir temető. A katolikus temetőben egy kápolna állt, a hívők ide jártak istentiszteletre, de már a XVIII. században szó volt arról, hogy a plébánia-major területén, a mai Bakáts térnél templomot és paplakot fognak építeni.

Hogy a vizsgált időszakban mennyi volt a Ferencváros területén kialakult település lakosságának a száma, ezt csak becsülhetjük. Az 1808 évi népszámlálás 1864 lelket írt össze a Ferencvárosban, a házak száma ugyanekkor 220 körül volt, tehát egy házra mintegy 8 lakost számíthatunk. Ebből következtetve az itteni lakosok száma 1734-ben mintegy 70, 1740-ben 190, 1750-ben 250, 1760-ban 430, 1770-ben 610, 1780-ban 850, 1790-ben 1300 és 1800-ban 1700. A fejlődés lassúbb, mint a többi pesti külvárosokban és azokhoz viszonyítva területének nagysága sem volt jelentős. Ez indokolta, hogy városrészünk csak 1792-ben önállósulhatott, ekkor vált ki a Józsefvárosból és 1792. december 4-től I. Ferenc császár után elnevezve már saját albirósága volt, külön közigazgatási és igazságszolgáltatási egységet alkotott.

Honnan jöttek, mivel foglalkoztak a XVIII. században Ferencváros lakosai? A régi telekkönyvek és telekátírási jegyzőkönyvek alapján 603 itteni telek, illetve háztulajdonos nevét ismerjük, s azoknak, akik a polgárjogot megszerezték a születési helyét is tudjuk. A 314 polgár közül 105 született helyben, 131 Magyarországon és 78 külföldön. A magyarországi születésűek megoszlása a következő: Pest környéki és az Alföld: 32,8%, Buda környéke: 13,7%, Felvidék 19,2%, Dunántúl: 26,7%, Délvidék (Horvátország, Bácska, Bánát): 3,8%, Erdély: 3,8%. A külföldiek a következő országokból jöttek: Ausztria: 33,3%, Dél-Németország: 21,8%, Macedonia, Szerbia: 19,2%, Svájc: 1,3%. A családnevekből következtetve az osztrák, német származásúak voltak a legtöbben, de a magyarok és a szerbek száma is jelentős. Viszonylag sok görög-keleti rác telepedett le a Ferencvárosban, nagyobb részüket kereskedő volt, ők kezdeményezték, hogy itt választotta meg pesti rezidenciáját a karlócai szerb patriárka.

A lakosság foglalkozás szerinti megoszlásáról a XVIII. században nem készültek statisztikák, de különböző forrásokból s elsősorban a polgárkönyvekből 245 ház- és telektulajdonos foglalkozását sikerült megállapítanunk. 245 tulajdonos közül 170 volt iparos (41 szakmában, beleértve a vendéglátóipart is), 35 kereskedő, 2 kertész, 16 tisztségviselő (pl. itt lakott Boráros János pesti városbíró), 9 arisztokrata (így Festeics György, Beleznaý Sámuel, Csáky Ferenc stb.) és 2 katonatiszt. Az iparosok közül a csizmadia (35 fő) — szinte mind magyar ember — és a vízimolnárak voltak legtöbben. A zsellérek általában nem voltak háztulajdonosok, csak lakosok, ők művelték meg a Körúton (a Malom utcán) túli, a XVIII. században még egy tagban lévő hatalmas szántóföldeket, amelyeknek tulajdonosai iparosok, kereskedők vagy értelmiségiek voltak.

A régi Ferencváros tehát földműves-kisiparos település, jelentős kereskedő réteg-gel, egyre szélesedő iparral, s ugyanakkor sorvadó mezőgazdasággal. A városrészt szántói a XIX. század elején s elsősorban a napóleoni háborúkat kísérő infláció következtében már nem a termelést szolgálják, hanem teletszpekuláció eszközei. Ekkor indul meg a Körút és a Hámán Kató út közti terület felparcellázása, majd betelepülése, a Ferencváros fejlődése ettől kezdve felgyorsul. Lakóinak száma 1806-ban csak 1864 fő, de 1901-ben 66 000 és napjainkban 105 000 lakost számlál.

A Ferencváros történetének múlt és jelen századi korszakát már több tanulmány ismertette, az alkalommal a betelepülés kezdeti évtizedeiről próbáltuk a homályt egy kissé eloszlatni.

Dr. Turányi Kornél

